

"הכנסת כלה" (יצירתו החדשה של ש"י עגנון)

Author(s): בנציון בנשלום

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. pp. 10-12, ח' בחשוון תרצ"ג

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23814429>

Accessed: 28-03-2018 09:16 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

לשנה גדלה הדינר וגדלה הקופסה. ואמנם דוק ותמצאו, שבכל המוסדות שיצרה הציונות מיום היותה ועד עתה הקרן הקימת היא היחידה, המעשירה מיום ליום, משעה לשעה. ויש אשר אני שואל את נפשי: אלו לא נוצרה הקרן הקימת ולא אספה את שני מיליונים הלירות שהיא הכניסה עד עתה לארץ ונתנה אותם לארץ, – מה היה גורלם של המיליונים הללו? ורק תשובה אחת יודע אני להשיב: או שהיו יורדים לטמיון, או שאינפלציה היתה אוכלת אותם, או שמשברים היו בולעים אותם, או שכלם יחדיו היו מכלים אותם. כשם שהם כלו ממונם וחילם של ישראל בכל מקום. עכשיו שקופסת הקרן הקימת בקשה ומצאה אותם פרוטה פרוטה ועל-ידם החזירה משביה אדמת-ישראל בארץ-ישראל, אף הסירה קללת שביה מעליה ורפאה אותה ובאו אליה בעליה ובעלותה והיתה להם ולדורותם לאדמת מולדת, לאדמת עבודה ומחיה. – עכשיו לא כלו ולא יכלו עד עולם, עכשיו עשו פירות ויעשו פירות לדור-דורות. באמת אמרו: חכם גדול היה מונבו המלך, שאמר לאחיו ובית-אביו: „אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו, ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו, אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות, ואני גנזתי דבר שעושה פירות, אבותי גנזו אוצרות-ממון, ואני גנזתי אוצרות-נפשות...”

בשעה זו, כשאני כותב שורותי אלו, אין בידי לא ספר ולא רשימה, שמתוכם הייתי יכול לעמוד על מה שעשתה הקרן הקימת בעשרים וחמש שנות עבודתה בארץ. מוכרח אני לסמוך רק על זכרוני, שבלי ספק נשמטו ממנו הרבה דברים, ולהסתפק רק במה שהוא מעלה לי. העמק הגדול, אשר לא יכלנו לכבוש ארבעים שנה והקרן הקימת כבשה אותו; מפרץ עכו, המחזיר לנו את הכרכה, אשר ברך משה איש-האלהים את זבולון לפני מותו; בן-שמן, חולדה, באר-טוביה, נחלת-יהודה, עין-גנים, כפר מל"ל, קרית-ענבים, חטיף, כנרת, דגניה, מרחביה, כפר-חסידיים, וואדו חווארית; הרחבת גבולותיהן של רחובות ופתח-תקוה; הלואה לתל-אביב, אותה הלואה שבלעדיה אולי לא היתה תל-אביב יכולה להוצר, ושכונות נורדיה ובורוכוב, וגם שכונות הצפון והמזרח והפקידים בתל-אביב; מקור-חיים בירושלים; שכונות יחיאל והרצליה בחיפה; שכונת עובדים בטבריה; אדמת בצלאל ובתיו בירושלים, אדמת הגמנסיה בתל-אביב, אדמת התכניון בחיפה ואדמת האוניברסיטה העברית בירושלים; הכשרת קרקעות, יבוש בצות, חפירת בארות, התקנת תעלות-מים ויעור, המונה מספר-עצוי עד לרבעות ומאות-אלפים; תקון חוות לעובדים וגדול דור שלם, דור חדש של פועלים עברים; ישוב חבורות מישראל מכל הטפוסים, מקיצוני-קיצונים שבשמאל עד חרדי-חרדים שבימין. ותכופר נא לזכרוני שגגתו, ששכח דברים לא-מעטים, ואולי גם גדולים. זאת היא לנו הקרן הקימת וזה מפעלה, ו"קגיש לי" וחם לבבי מאד בזכרי מה מנהג נוהגים בה בגולה אשר בפולניה.

(סוף הפרק יבוא)

„הכנסת פלה“

(יצירתו החדשה של ש"י עגנון)

מאת בניציון בנשלום

א

בהוצאת שוקן בברלין יצאו זה לא כבר כל ספריו של ש"י עגנון בארבעה כרכים. הכינים של יצירות עגנון הוא בלי ספק מאורע חשוב בספרותנו. כחצי-יובל עובד ש"י עגנון את עבודתו הספרותית והכנים לספרותנו יצירות גדולות וקטנות,

ממקורה של תבונה זו, הקרן הקימת. ובאחד מלילות אלול של סוף תרמ"ג נודמנו למקום אחד פינסקר, ליליינבום, הרמן שפירה, מנדלשטם ובן-אחיו וגם אדם-חידה אחד, אדם שסרח ויצא מכלל ישראל ואף-על-פי-כן היה מראשוני-ראשונים לתנועת-התחיה ולעבודת-התחיה בישראל, וכלם יחדיו כתבו וחתמו „מגלת-זכרון“ על יצירת הסתדרות לאומית וקרן קימת לשם מרכז ישובי עברי בארץ-ישראל, אף אמרו ב„מגלתם“, שהכנסותיה של הקרן הקימת תהיינה, מלבד נדבות של-רשות, תרומות של-חובה בשעור פרוצנט ידוע מהכנסותיו של כל חבר מחברי ההסתדרות*.

כעשרים שנה ובצורות שונות תעה רעיון הקרן הקימת בחלל אורן של חבת-ציון והציונות. אחת מן הצורות הללו היתה-הנדיבות הגדולה של „הנדיב הידוע“, היחיד, הפרט עושה הכל לעצמו ולטובתו, מה טובה או מה רעה תגיע לאחרים מן הדבר שהוא עושה-אין זה מענינו. ענינו הוא רק טובתו שלו, אם ייטב ואם ירע לאחרים בעבורו. לא כן „הנדיב הידוע“, לעצמו ולטובתו לא עשה דבר בארץ-ישראל, אף כי לא אחת חשדוהו, שלטובתו שלו הוא מתכון. כל מה שעשה בארץ-ישראל רק לטובתם של ישראל עשה – שתהא אדמת-מולדתם חזורה לרשותם ושהם יבנו מבניה. והרי זהו פעלו של הקרן הקימת הלאומית. אחת היא, אם להלכה מודה רוטשילד בתורת אדם בעקרים ידועים של הקרן הקימת הלאומית, או שאינו מודה בהם: למעשה היה „הנדיב הידוע“ בשעתו הקרן הקימת לישראל ולא-ארץ-ישראל, ומשלש מאות ושלושה-עשר אלף דונם קרקע, שכבר גאל ישראל בארץ-ישראל – בשני עברי הירדן – עד סמוך לאותו הזמן שנוצרה הקרן הלאומית היו משל כל ישראל בערך מאה ועשרים וחמשה אלף, משל חכ"ח ויק"א עשרים ואחד אלף ומשל „הנדיב הידוע“ בלבד – בערך מאה וששים ושבעה אלף (53%). ובודאי לא אחטא לאמת הציונית אם אומר, שבו נתגלמה נשמה של הכלל והוא שקים במדה גדולה מצוותיה של „ציונות-הכלל“. היה בזמנו עוד אחד, שגם בו נתגלמה נשמה של הכלל, הבארון הירש, אלא שנשמה זו כשחוצבה מן „הגוף“ פקע בה מיתר ונפגמה שלמותה, ומחמת-כך, אף אם גם הוא נעשה „קרן קימת“ לישראל, לא נעשה „קרן קימת“ לארץ-ישראל.

בימי-הזהב של הרצל, כשהיה הקוסם הגדול הזה מטיל רוח חיים חדשים ברעיונות שקדמו לו ומחזיק אותם להיות „דינמות“ לציונות, עשה כן גם לרעיונו של פינסקר, שפירה וחבריהם בדבר יצירת הקרן הקימת. משום כך דין הוא שתהא מינה את שנותיה לזמנו ולא לזמנם: הם אמנם ידעו והכירו עוד לפניו את הצורך שיש בה ומה תפקיד גדול מחכה לה, אבל הוא יצר אותה. אין אני כותב כאן את דברי ימיה של הקרן הקימת, ואין מעניני לעמוד על התקונים שהיוקקה להם אחרי הרצל בשביל למלא את תפקידה בפועל, אבל בידיו כבר נעשתה לנו אוצר לאומי – האוצר הלאומי – לשם גאולת-המולדת ובנינה. איני יודע, ותמהני אם מי שהוא יודע לקרוא בשם את האיש ששקלו נגד ראשון לתוך קופתו של אוצרנו זה, ואולם, יהיה מי שיהיה – שקלו שלו הצליח במדה שלא הצליח שום שקל ציוני אחר: אחריו באו אלפים ורבעות, ואחרי הרבבות-מיליונים. לפני כמה זמן ראיתי דיאגרמה של לפני שנים מעטות: יד נטויה על קופסת הקרן הקימת ומטילה דינר לתוכה, ומשנה

(* ע"י שם, כרך א' ס' 50, וכרך ג', ס' 1325. ועי' גם „דריך לעבור גולים“ לליליינבום, עמ' 15. – ב„מגלת-זכרון“ זו מדובר על מרכז ישובי עברי בארץ-ישראל, אלא, שכפי הנראה, בהשפעתו של פינסקר ואולי גם של מנדלשטם, נתוספה חיבה אחת: „וואמעגליך“.

למקום, רבות ראה, רבות שמע, אסף פרוטה לפרוטה, פגש אנשים רבים, התפלל בבתי-מדרש רבים, עוד בראשית דרכו נפגש עם חבר נעוריו יואל, שמתה עליו אשתו, ויכול היה לשדך את פסילי, כי רצה יואל לקחתה לאשה. אבל ר' יודיל לא הסכים לשדוך הזה, מפני שהרב מאפטא אמר לו, כי יפסוק לבחו כמה שיפסוק אביההחן לבנו – ואביו של יואל כבר מת. נדד ר' יודיל ונדד, אחרי איזה זמן אסף כמאתים זהובים, והחליט, שאסור לו מעכשיו ליהנות מן הצדקה, ונכנס ברוהטין לאכסניה אחרי שלחו את נטע, וישב ועסק בתורה. בעיירה חשבו, כי הוא סוחר גדול, כאו אליו סרסורים, דחה אותם. נכנס שדכן, נזכר ר' יודיל במטרת נסיעתו והתחיל מטפל בדבר. שם משפחתו של ר' יודיל החסיד היה נתנון, בבראד חי עוד ר' יודיל נתנון אחד, עשיר גדול, השדכן טעה וחשב, כי לפניו ר' יודיל הנגיד, החתן נמצא מהר: בנו של ר' וואווי הנגיד מרוהטין: שפטיל, המתנאים נכתבו ור' יודיל שב לביתו, ומפני שהכסף אזל מכיסו הלך ברגל, זמן רב נדד, צרות רבות עברו עליו, ויסורים רבים, ושוב הוא נפגש עם אנשים חדשים ושומע ספורים חדשים, לבסוף שב לבראד, במרתף גדלה השמחה: נמצא חתן לפסילי, אך מהר שבתה הרגה: ר' יודיל ספר, כי פסק לפסילי י"ב אלף אדומים, משום שכך פסק לבנו ר' וואווי, רצה האשה אל הצדיק מאפטא והלה נחמה, כי לאלהים אין הבדל, אם י"ב אלף אדומים או י"ב פרוטות, ר' יודיל שב אל הגמרא ואל בית-המדרש, בינתים קרבו ימי-הפורים, ר' וואווי שלח מתנה לכלה, נמסרה המחנה לר' יודיל נתנון הנגיד, הנגיד, שהיה חשוך בנים, חשב את הדבר להלצה והשיב לחתן מתנה נהדרת: ארבעה טורים, אחרי איזה זמן הגיע שוב אל הנגיד מכתב מר' וואווי בדבר מועד החתונה, הבין הנגיד, כי דברים בגו, אך משום שלא רצה לקלקל שדוך הסכים לקבוע את יום החתונה, אולם כשבא המחנות לבראד, נגלה הסוד, גדול היה כעסו של ר' וואווי, ר' יודיל חסיד רץ לברש לפרומיט, כי המחנות בא וצריך להכין סעודה עבורו, ובבית אין כל, רצה שוב פרומיט אל הצדיק מאפטא, צוה לה הצדיק לשחוט את התרנגול רבי זרח, שהיה מעיר את ר' יודיל, ולהכין סעודה למחותן, הלכה פסילי לשחוט את התרנגול, נמלך רבי זרח וברח, ישבה פסילי ובכתה, הלכו כלומה וגיטלי לבקש את פסילי, כשנודע להן, כי התרנגול ברח, ישבו גם הן ובכו, באה אמן, רדפו אחרי התרנגול ומצאו אוצר גדול במערה, נתעשר ר' יודיל, וחחונה היתה נהדרת, באו מרחוק ומקרוב.

כזאת היא בקצור הפבולה של "הכנסת-כלה". רבים בה היסודות האגדיים, הנסיים, האקציה מתפתחת באופן פתאומי, בלתי-צפוי, מקרי, נסים על נסים, אין זאת מעלה ליצירה אפית, אך באפוס חסידי שאני, כאן הנסים הם, טבעיים, זה מוסיף לפבולה גם קו עממי, ועוד רצוני להעיר, כי הדיגרסיות המרובות לא רסקו את האקציה, המתפתחת בטמפו אטי, אך לא מישן.

ד

אחרי שהרצאתי את הפבולה בקיצורה אני פונה לנתוח "הכנסת-כלה" היא יצירה חסידית, האטמוספירה שבה היא חסידית, בטחון בלי גבול ועבורת-אלהים מתוך שמחה, שני יסודות חשובים אלה שבחסידות ממלאים את דפי הספר, "הכנסת-כלה" זה ספור על-דבר בטחון (המוטו היא: "השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך"), בבטחון בלי גבול מצטיין ר' יודיל חסיד, יש סצינה מצוינת בפרק הראשון: העגלה יוצאת את בראד ומגיעה לאיזה כפר, נערי-האכרים מתחילים לרגום את החסיד

שיש לכולן נימה מיוחדת, מקורית, כינוס נפוצותיו הוא איפוא מאורע, ואין זה כינוס בלבד, כי בשני הכרכים הראשונים ניתנה לנו יצירה חדשה, גדולה, רחבה ומקפת, פסגת יכלתו של עגנון, יצירה גרעינית ועסיסית, פרי עבודת שנים רבות, אפוס מחיי-גליציה: "הכנסת-כלה נפלאות החסיד ר' יודיל מבראד וג' בנותיו הצנועות ופרשת גדולת אחינו בני ישראל יושבי מדינת הקיר"ה".

אמנם, "הכנסת-כלה" נדפסה עוד בשנת תר"ף ב"מקלט" הניו-יורקי (כרך שני) בצורת ספור לא-גדול, וכמה אפיוזות נדפסו במקומות שונים, בכל-זאת חדש ואחר הוא האפוס, שנחן כעת עגנון, רחוקה הדרך מן הנובילה "הכנסת-כלה" לאפוס "הכנסת-כלה", "הכנסת-כלה" מתר"ף הוא ספור עגנוני, ולא מהמובחרים ביותר שבספוריו; "הכנסת-כלה" מתרצ"א היא יצירתו הגדולה והשלמה ביותר, ועל יצירה זו רוצה אני לעמוד כאן ולדבר עליה בפרוטרוט.

ב

אתחיל בארכיטקטוניקה של הספר, מבנהו אפיי וספור בתוך ספור, ר' יודיל יוצא למסעיו ובדרך הוא שומע ספורים שונים ומשונים, הדיגרסיות האלה הן לפעמים גדולות מאד, כגון הספור "מחמת המציק" בכרך הראשון או "שירת האותיות" בכרך השני, מבנה כזה, ספור בתוך ספור, ידוע היטב באפיקה העולמית, ב"אודיסיה" מספר הגבור לאלקינאוס וקרוואיו ספור ארוך של הרפתקאותיו, ב"אנאיס" של ורגיליוס מספר אנאס למלכה דידו ספור גדול על תלאותיו, הסופר הרומי אפוליוס, שחי במאה השניה אחרי הספירה, כתב ספר גדול, שהוא כעין מחרות של ספורים, ספור בתיך ספור, "הכנסת-כלה" דומה מאד במבנה שלה ליצירתו של אפוליוס, אם כי הפריז קצת עגנון על המדה, עגנון שבץ ביצירתו ט"ו ספורים גדולים וי"ט ספורים קטנים, זה קצת יותר מדי, פה ושם לא נראה היער מרוב העצים.

אך למרות זה המבנה הוא איתן, ומצטיין בסימטריה, הספר הראשון הוא ספר של מסעות, השני של הליכות, ספר מול ספר, בכל ספר מתרחות הדיגרסיות מסביב לאיזו צומת, יהודים מתכנסים באיזה בית ומספרים ספורים, בספר הראשון מתאספים ומרבים לספר אצל רבי אפרים מכניס-אורחים, בספר השני אצל טוביה החוכר, עצם הספור והסטיות מתלכדים למסכת הרמונית.

ג

מהי הפבולה של "הכנסת-כלה"? היה בבראד חסיד אחד, רחוק מהויות העולם, עני מדוכא, ר' יודיל שמו, שהיה יושב "על התורה ועל העבודה", ועושה כסא לשכינה, בביתו, זה מרתפו האפל והטחוב, דלות ועוני, ולר' יודיל ג' בנות, פסילי, בלומה וגיטלי, שהגיעו לפרקן וחתן אין, פרומיט אשתו נסתה לדבר על לבו, כי ישתדל בדבר חתנים, אך החסיד ישב בבית-המדרש ועסק בחורה ולדבריה לא שעה, הלכה פרומיט אל הצדיק מאפטא ובקשה עזר, הרב החליט: מיועזי ישכרו לר' יודיל עגלה, פרומיט תשאל לבעלה בגדים נאים, והחסיד יסע ממקום למקום ויתעסק במצות הכנסת-כלה, לא בנקל הסכים ר' יודיל, לא קל היה לו לעזוב את בית-המדרש ואת הגמרא, אולם הרב מאפטא צוה, ויקם ויסע, נטע בעל העגלה הביא את עגלתו ואת שני סוסיו, את משכני ונרוצה, ר' יודיל נפרד מבני-ביתו ומשכניו, התפלל תפלת הדרך, ויצא להתעסק במצות הכנסת כלה, התחילה פרשת הנדודים, ר' יודיל נסע ממקום

שלא ישוב בלי שלל (ב, ל"א). מעשה ב, פריץ שנתן את כלבו ליהודי, כי ילמדו להתפלל ב, סדור. והמלכות מלכות חסד היא... עשרים שנה אחרי שנהרג אבי פלטיאל המווג מתחילה היא להתעניין בסבת מותו (ב, צ"ה). רבות הצרות. ור' יודיל הנוסע ממקום למקום, שומע הרבה: „כל מקום שבא לשם היה מבקש לשמוע את הצרות שאירעו שם, שאין לך עיר שלא היו בה צרות. אלא כל צרה שהיתה בעיר זו משונה משל עיר זו וכולן לא באו אלא להציק לישראל. כאן פגעה בהם ידו של ישמעאל וכאן ידו של חמיל כמו שמפורש בקינות... ביותר הציקו להם הפריצים לישראל. מדם כל נפש ונפש שהרגו בישראל טבל הקדוש ברוך הוא פירפוריון שלו עד שצבעה דם" (ב, מ"ד). רבות הצרות. ולכן כשיש שמחה מרבים לשמוח. החתונות נערכות בחגיגות מרובה. מה רבה השמחה בפורים! „משוררי" בראד, מחלוצי התיאטרון היהודי, משמחים את הקהל בחרוזיהם שמחה וששון.

ידיעה עמוקה לעגנון במנהגי התקופה. במקום אחד אין כותבים גט בארץ משום ספק, אם כותבים איר ביד אחת או בשתיים (א, רמ"ד). כשבא אורח אל ר' אפרים מכניס-אורחים. ור' אפרים שואלו לשלום ר' ישראל שלמה, ששב בקינות חיים. הלה עונה: „צריך אני לשכור גוי שיודיע" (א, ק"ס). הזקנה. אשתו של הצדיק מליו נסתרים, מטפחת בידיה בדברה, כדי שלא יכשלו בקולה הנעים (א, רנ"ח). למספר ידיעה עמוקה בתקופה ובמושיגיה.

וכשם שהוא מיטיב לדעת את התקופה, הוא יודע את המקום. הלא על סביבתו הוא יספר. על מולדתו. בחבה מספר עגנון על גליציה. ר' יודל סובר, כי המדינה נקראה גליציה, משום שלשם נמלטו אחרי החורבן גולי-ציון (ב, מ"ה). המדינה מבורכת: „המדינה הזאת מבורכת בכל טוב, אתה מוצא בה כל מיני דגן ומיני קטניות ופולים וצאן ובקר וסוסים ובעלי-כנף ודבורים ודגים מופלגים וחיות שלוקחין מהן עירות וסיד וטיט וחמר ועפרות צבעים ופחמי-אבן וגפרית ונפט ומתכות ומלח ואבני-מלח ומעין טובים יוצאים בהרריה להנאתו של אדם ובתי-מלאכה הרבה יש בה שאורגים בד ועושים גלומי צמר וגיר וזכוכית וצוקר ואפרות מלח ואבק שרפה ושנוף טב"ק וכלי פשתן ויין שרוף ושכר ושאר מיני משקאות" (ב, מ"ג). בשקט אפי וברחבות אפית מספר עגנון על העיירות והכפרים, שבהם עברו ר' יודל ונטע; על המקומות החשובים הרחבי את הדבור. ושוב אפשר על-פי „הכנסת-כלה" להכיר את חייהן של ערים אלה. העיר ההיא היתה באותו זמן מרכז יהודי חשוב בגליציה. יהודי התקופה ההיא קוראים לבראד וסביבתה „א' זוטא" (א, ק"מ) ומעשה בקיסר האוסטרי, שאמר, כי בראד ירושלים שלו. „ובראד היא עיר גדולה ויש בה בתים הרבה, וכל בית ובית גבוה כע"ג מלך הבשן... אתה מוצא שם שולחנים וסוחרים ורוכלים ומברחי מכס ותופשי ישיבה ומחבר-ספרים... ויש בה חנויות הרבה של כל מיני בגדים ושל כל מיני מגדים ושל כל מיני משקאות... וכל חנות וחנות יש בה לקוחות הרבה וסרסורים, סרסורים שבאים עם הלוקח וסרסורים שבאים על כרחו של הלוקח". וכו' (א, ר"א). עגנון מרבה לספר בשבחה של בראד: רובם של ליו צדיקים גרים בעיר זו ומי שלא ראה את ברד לא ראה כרך של ישראל מימיו" (א, ר"א). גם את החיים בערים אחרות מתאר עגנון: הנה זלוטשוב, מקום תורה ויראה, אשר בחרוזים יהללוה (א, קל"ג) והנה שבוש העצלה, הקנטרנית, המחרחרת ריב (א, קע"ח). הנה זבוריב והנה ברוזן, בדיוק אפי מצייר עגנון את המקומות האלה. יש בהכנסת-כלה תמונה נהדרת ונאמנה מחיי-היהודים בגליציה באותה תקופה. (עוד יבוא)

באבנים, אך הוא אינו ירא, הוא כבר התפלל תפלת-הדרך! או ר' יודיל העני והאביון פוסק לבתו י"ב אלף אדומים, משום שכך אמר הצדיק מאפטא. בבטחון מצטיינת גם פרומיט, בבטחון מצטיינים גם טפוסים אחרים. ור' יודיל הבוסה בא על שכרו: חיש, פתאום באה ישועתו. יש כאן אפוא-אווה של הבטחון. וגם עבודת-אלהים מתוך שמחה למרות העוני, למרות התלאות, יש ויש. כמה חדות של קודש אצל ר' יודיל, למרות הרעב והצרות; ור' יהושע אלעזר, העני המדוכא, המחלק בשמחה ובחדות את תפוחי-האדמה האחדים שלו עם האורח ושמח כי ניתנה לו יכולת לקיים מצוה. הרבה חדות-קודש, הרבה אתערותא ב-הכנסת-כלה.

עגנון השכיל לשבץ את הספור במימרות, בשיחות ובפתגמים חסידיים. פה ושם מתנוצצות פנינים. כמה הוד בספור על-דבר הצדיק, שנראה לתלמידיו אחרי מותו לבוש לבושים נהדרים ורגליו יפות, משום שלא כחת את רגליו לאסוף צדקה לאביונים (כרך ב, ק"ט). יש ב,הכנסת-כלה דפים מלאים איררה מיסטית וזוהר כמוס. גפלא הוא תיאור השבת, שבלה ר' יודיל בביתו של הזקן מליו נסתרים (א, כ"ט). אותם הדפים שבספר יש בהם סוד של פשטות.

„הכנסת-כלה" היא בלי ספק היצירה החסידית השלמה והמצוינת ביותר שבספרותנו. המון חסידים אנו רואים כאן, שמחים ובוטחים, רעבים ומספרים ספורים על תמימים וישרים. יש כאן גם אידיאליזציה ואפוא-אווה של החסידות.

ה

האפיקן אינו אוהב מקומות סתם. שאינם במציאות. עגנון לא כתב יצירה חסידית סתם, אלא אפוס גליצאי. האקציה – בכמה גלילות של גליציה המזרחית. בספר נתנה תמונה מדויקת למדי מחייהם של יהודי גליציה בתקופה ידועה. לאפוס החסידי – מצע היסטורי: כנוס העד של ד' הארצות „משוררי-בראד" וכו'. אפשר על-ידי „הכנסת-כלה" לקבל מושג טוב למדי מהתקופה והמקום.

התקופה: ראשית ההשכלה. העם חי את חיי המסרתיים; נאמן הוא לדתו ולמנהגיו. מדות טובות לעם: הכנסת-אורחים, צדקה. „ישראל רחמנים בני רחמים הם, מיום שיש קופה של צדקה לא מצינו חוט של עכביש על פיה" (א, כ'). יד החסידות רמה. צדיקים רבים בארץ. גדולה השפעת הרבנים, ביחוד בכפרים. בימי חנוכה יוצאים הרבנים לכפרים לגבות מעות-חנוכה מהכפריים. בתי-המדרש מלאים בחורים היושבים על התורה, ואדם מישראל, שיש לו בת שהגיעה לפרקה, בא לישיבה ובורר לו חתן. החיים מסודרים. לפרנס שלטון גדול, עד כי יש שיצו לקשור את מתנגדיו לעמוד-הקלון (א, קס"ג). העם מכבד אותו. יש שנושאים אותו על כסאו מבית-המדרש לביתו (א, קס"ד). מזמן לזמן מתאסף ועד ד' הארצות ומחליט החלטות חשובות (א, קפ"ב). המצב הפנימי לא-רע. העשירים יראים את ה'. כשעשיר חוגג את חג חתונת בתו, הוא מכנים באותו יום לחופה גם כלה עניה (א, קצ"ח). אמנם נראו כבר נצני ההשכלה. השיל המשכיל מסביר לבחורי בית-המדרש, כי יש ללמוד דקדוק: „מה יתרון לאדם על שאר בעלי חיים. הלא בשכל, בדבור ובכתיבה, אבל אם אינו מדקדק הריהו דומה לבהמה". (א, פ"ג). אבל אנשים כהשיל הם בודדים. העם רחוק מן ההשכלה. הסוחרים נוסעים לליפסק – מביאים סחורות. מרויחים ומה להם „משכיל-למכר?" חיי-ההמון תמימים. המצב בפנים טוב. אך הגלות קשה היא קשה. צרות-ישראל אין להן שעור. האכזר שונא את היהודי. פתאם יקום עליו ויהרגהו (א, כ"ב). ה„פריצים" מתעללים ביהודי. מעשה ב, פריץ שיצא לצוד ציד ולא צד וירה ביהודי, כדי

"הכנסת כלה" (יצירתו החדשה של ש"י עגנון) (המשך)

Author(s): בנציון בנשלום

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. pp. 6-9, כ"ה בחשוון תרצ"ג

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23814498>

Accessed: 28-03-2018 09:17 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

הגדולה" – כולו משחק, כולו דמיון, אמנות בתור משחק, ולפי זה הסגנון: משהרר, מזהיר יותר ממבריק, מרחף על כל הגשמיות של המציאות. ועוד פעם: בלי להרוס את האפיות שבסגנונו.

12

האם כל יצירות האופטמן שלמות הן? בודאי לא. אמרו ואומרים עליו, שלא עבד למדי רבים מחזיונותיו. לפי נוסחה של אלפרד קר: האופטמן מפרסם לפעמים את הנוסחה השניה של עבודתו, במקום הנוסחה האחרונה, השלמה. אלפרד קר חדר למהותו של האופטמן יותר משאר מבקריו הידועים לי – כמעט שלא עקבתי ספרות זו בעשר השנים האחרונות, – אך נוסחתו זו אינה הולמת את הדברים כהיותם. האופטמן לא החליט לכתוב חזיון. קרה לו לעתים, שרגש תפס אותו, שראה דבר-מה, – וזאת, ורק זאת העביר לצורה דרמטית. רק מה שראה, רק מה שהרגיש, ללא צירופים, ללא כונה, להשלים את המרגש, את הנראה, לדומה שלמה. יתכן שדרמטיקן סתם, בנאי, ארדיכל, היה עושה אחרת. האופטמן נתן לנו את רגשו הוא, רגש מוגבל לעתים בכמותו, אך עמוק באיכותו. רגש-אנוש, רגש-עולם, רגש חד-פעמי מתוך יחס פנימי אל מאורע פנימי חד-פעמי. ואנו, במקרים כאלה, איננו שומעים שיר שלם, אלא נגינה אחת, נגינה בודדת ללא צירופים, אבודה ותועה בחלל העולם, אך נגינת אמן-הנגון, – כאלה ישנן במפעלו, ולפעמים דוקא הן המושכות אותנו באהבה מיוחדת, ואנו נמשכים בגלל מלה אחת או צירופי מלים, בגלל תמונה אחת, הלך-רוח אחד, דמות אחת.

13

כי כזה הוא גרהרט האופטמן. בהעלותו על הזכרון אחת מיצירותיו, מסובבים אנו אוריה שלמה, מיוחדת, הלך-רוח מיוחד שאין להחליפו באחר. ומעל רקע זה עולה דמות, עולים קולות, אנחות, צעקות, מושלכות אל האין-סיף, מצהילות ומחרידות, – אושר אנוש וצער. לא נבוא עמו בחשבון על מה שנשאר חייב לנו, כי הרבה נתן לנו, הרבה מאד: מפעל אמן ואדם.

הכנסת כלה

(יצירתו החדשה של ש"י עגנון)

מאת בנציון בנשלו

(המשך)

ז

מעתה אני עובר לדבר על הטפוסים שב"הכנסת-כלה". המין אנשים העביר לפנינו עגנון באפוס שלו. כשבעים הם הטפוסים ויש ביניהם שונים ומשונים: הבטלן והגביר, הסוחר והחוכר, הרב והמשכיל, השמש והחון, העגלון והשדכן, הקבצן והקמצן, הצורף והחייט, השפחה, הלץ, האכר, ה"פריץ", השוטר וכו'. הרבה חיים בספר, וזהו שוב קו אפי מובהק. האפיקן אוהב הרבה טפוסים ועתרת חיים. מסופקני, אם בשפעת-הטיפוסים תוכל איוו יצירה עברית אחרת להתחרות עם "הכנסת-כלה". ועושר הטפוסים לא השפיע לרעה על עיצובו ופיסולו של כל טפוס. לא צללים יצר עגנון, אלא אנשים חיים. אתחיל בר' יודיל החסיד ונטע בעל-העגלה. ר' יודיל הוא הטפוס המרכזי שבספר, הגבור. לו הקדיש עגנון בעיקר את תשומת לבו ובו השקיע הרבה חבה. ר' יודיל בטלן כשמו כן הוא. בטלן הוא במובן הטוב והרע של מלה זו. הוא מרחף

לורדים אנגלים, שהם גם שוודים ורוצחים. – ומן הרגע הראשון, כשאלה משחיתים את חרבותיהם, אנו מסובבים עולם זה. כאילו ידענו אותו מימי ילדותנו. הלך-רוח זה משתיק לפעמים את הכוח הדרמטי, ואנו שומעים לקול המשורר כלקול מוסיקה. גם בחזיונות, שנגינת-לואי זו כמעט אינה נשמעת בהם, היא היא המכריעה בהם בכל-זאת. הטון הזה מבדיל – גם ביצירותיו האפיות ביותר – בין ספוריו לספורי האפיקן הגדול טולסטוי, ולשם יתר ברור תופעה זו עוד מלים אחדות על מקומו של גרהרט האופטמן בתוך הפרוזה האפית הגרמנית.

11

העמים הרומניים, ביחוד הרומאים והצרפתים, הצליחו ליצור לעצמם סגנון הפרוזה, שחוקים לו לא פחות מלטוריי-המשקל. לא כן-הגרמנים. ההלצה הידועה שפרוזה היא, אם כותבים כרצונם, אינה הלצה גר-דא. פעם היתה להם פרוזה אפית גדולה, הניבעת מתוך עמקי השפה, מתוך שרשיה המוחשים. נושאייה במרחק-יזמן גדולים: גיטה, יעקב גרים, גוטפריד קלר. בעקבותיהם הולכים אחדים מבין הסופרים המודרניים, אם כי אינם מגיעים לקרסוליהם: הרמן הסה, וילהלם שפר ואולי עוד אחדים. קונרד פרייננד מאיר, ארדיכל הסגנון האפי, הלך בעקבות הרומנים: משקל קלטי; השקט הקלטי נוצר לאו דוקא על-ידי המלה הנובעת מעמקי המוחשיות, אלא על-ידי מבנה המשפט. אליו יש לצרף את תומס מן, ובמדת-מה את הופמנסטל במאמרי. וסגנון מיוחד במינו בקו זה יצר לעצמו פרנץ קפקה. סגנון המעלה תכונות שכליות, לפעמים אבסטרקטיות. לידי צורה מוגזמת-טלית השאיר: או תסיסה ונסיגנות או ערבוביה. היה נסיון להעשיר את הסגנון על-ידי הצבע, על-ידי נצנוצי להט הברק (הנריך מן), היו נסיונות של אכספרסיוניזם חדר (שטרנהיים, דיבלין), קצ סגנון פובליציסטי יותר מאפי, בהשפעת היינה, עם עשרו וחלופיו, שירד לפעמים עד לידי סגנון של משחק קומבינאטורי גרידא. (יעקב וטרמן, ליון פויכטוואנגר וכדומה). נסיונות חדשים יותר לא בשלו עוד כל צרכם, וגרהרט האופטמן ממשיך בפרוזה שלו את המסורת הקלטית, להחיות את השפה מעמקיה. בזה כוחו האפי של ספוריו. אך הוא אינו ממשיך בלבד, אלא גם מחדש. וחדושו הוא, כך נדמה לי, – כי קשה לתפוש בנית-גון אלה במסגרת מסוימת – אותה התוספת הלירית, שאינה באה לסתור את היסוד האפי, – או לבטלו, דוגמת הרבה סופרים מודרניים, – אלא להעשירו.

שלושה הם הספורים האפיים המושלמים שלו – ולכל אחד – עם כל כוחם האפי – נגינת-הלואי שלו. עמנואל קוינט, השוטה בישוע – סגנון של כרוניקה, כאמור, סגנון נאיבי, ההולס את המסופר, את האנשים הפועלים שם, הרחוקים כל-כך מעולמנו, עולם התרבות המדעית. אך בכל-זאת הם אינם פרימיטיביים, נפשם אינה פראית, אינה קדמונית. יוצאים הם מאוירת התהום, השואבת מאמונה קדמונית ומסבך החקופה החדשה, הפרוטסטנטית, גם יחד. ומתחת למסוה של הספור הנאיבי נראה גם כל הסבך הזה. ועוד: המספר גופא מעמיד מחיצה בין עצמו לגבורו. אין אנו יודעים עד כמה הוא מתחס ברצינות גמורה אל חלומות גבורו. וצירוף זה, של פשטות ההרצאה עם אור דמדומים, הוא קובע מראש את יחסו אנו אל כל הספורי – "הכופר מסואנה" – צבעים מכריקים, סביבת-טבע אחרת, סביבה נשגבה יותר, מרוממת, מעוררת, – ובהתאם לזה גם פרובלימה אחרת: ארוס מעורר את הכומר לקראת הלהב הגדול. להב זה, – הוא הוא הש"י גם בסגנון. בלי לגרוע מכוחו האפי. – א"י האם

הוא, שהאמין, כי בן בעל-עגלה מוכרח להיות בעל-עגלה. מצא לו משלח-יד אחר: הוא נעשה נאמן, ממונה על המשקלות. כמה משונה ונפלא זוג זה. ר' יודיל ונטע. אח הוא לזוג של סרונטס וקרוב לבנימין וסנדריל של מנדלי. רוחניות וגשמיות, בטלן ואיש המוני נפגשו. כמה טרגיות וקומיות בזוג זה! כשר' יודיל אומר, כי אינו ירא את הגויים הרוצים לרגמו, משום שהתפלל כבר תפלת הדרך, "דפק נטע את סוסיו וחשב בדעתו, שהעולם ממש בלא שכל, שמטריחים את משכני ונרוצה בשביל שוטה כזה" (א, ט"ז). כשהגיעו לסאסוב ור' יודיל התחיל עוסק בחורה ושוכח את מטרת נסיעתו-רתם נטע את הסוסים ונסעו. "אמר נטע הריני מושך את סאסוב ממנו ולא יעסוק בדברים בטלים" (א, ע"ו). כששלג מתחיל פתאום לרדת מתעגמים שניהם, ר' יודיל עצוב: לוא היה בבראד, היה עוסק בתורה. נטע מתגעגע: אכסניה (א, קכ"ט). כך עשה אותם יוצרם: זה כנגד זה וזה עזר לזה.

ושאר הטפוסים – איזה רבגוניות, איזה דיוק ורכוז! הנה פרומיט, אשתו של ר' יודיל, האם המסורה, האשה הסולחת, והנה ג' בנותיו, פסילי, בלומה וגיסילי. הקטנה גיסילי מצטיינת בהרבה רוח. שונים האנשים, העוברים לפנינו, אך כולם בני-תקופתם: גם פליטאל המזוג, גם ירחמיאל המלמד, גם יחיאל ופריץ, שנהרגו על-ידי האכרים. בקיום מעטים, אך בולטים, שורטטה דמותו של הצדיק מאפטא, ש'אהבת ישראל היתה תקועה בלבו'. הרבה הוד בדמותו של ר' משה ליב מסאסוב, שהיה אומר: "כל שאינו יכול למצוץ בפיו דם השחין של תינוק מישראל לא הגיע לחצי אהבת יש-אלי" (א, ע"ה). כמה יפה הספור על צדיק זה, שנשא לאשה נערה שוטה ומלוכלכת, שלא נמצאו לה כל גואל! כמה שלמות בדמותו של הפרנס ר' ישראל שלמה, העריץ, היהיר, הרשע. טפוס יפה הוא אפרים מכניס אורחים, שלא היה יושב לסעוד, אם אין אורח בביתו. בהומור קל צייר עגנון את דמויותיהם של ברטשי, חותנו של יעקב שמשון אחי נטע, ושל אפרים חתנו, וצירל טרייני, המשרתת הנאמנה של הפרנס. ומיכל השמש ופיני חולירע – מכחול אמן העלם. ור' מאניש סגל והעשיל המשכיל ור' יהושע אלעזר, שמעון נתן ושפרינצה אשתו – האפשר למנות את כולם?

ח

רבים הם הטפוסים היפים ב"הכנסת-כלה". יש ביניהם כאלה שחום וזוהר אגדיים שופעים מהם. הטפוסים הללו מסמלים את הטוב והיפה והנשגב שבחסידות וביהדות הגלותית בכלל. נהדר הצדיק, שהיה רגיל לתת תמיד צדקה לפני תפלתו, שהשטן בא לנסותו בדמות גולן נבזה (ב, ע"ח). לא בנקל נשכח חוטב-העצים העני מבוצץ ואשתו, שהשטן לא יכול להשילם, כי לא חסו על קורותיהם היקרות, אשר צברו לבנות בית, כשמצאו בשדה אדם קפוא (ב, ס"ט). זוהר עליון שופע משני טפוסים אחרים: הזקן מליו הנסתרים ואשתו, וטוביה החוכר, אשר היה לו בית מיוחד לאורחים ומנהג גדול היה לו: נמצא סוס שאינו ראוי למלאכה ובא עני ומאסף סמרטוטים ועצמות וסוסו זקן וחלוש נותן לו את הסוס במתנה" (א, ק"א). באהבה מרובה יצר עגנון את הדמויות הללו.

ט

יש בספר גם טפוסים קיימים. גם בצירוף גלה עגנון יכולת גדולה. רק שרטוטים מעטים והנה טפוס חי, מפרפר, מלא חיים, הרבה vis comica לעגנון. הנה, למשל, הטפוס של ר' קמצי,

תדיר בעולמות ע"יונים. הוא יותר רוח מגוף. וכשהגוף תובע הוא יודע לנצחו. מה היה ר' יודיל עושה כשחשקה נפשו בבשר? היה מסביר לעצמו, שחז"ל אסרו לעם-הארץ אכילת בשר. יש איפוא בראשונה ללמוד, אפשר יחדש דבר-מה ויכול לאכול בשר. בינתיים עובר התיאבון. בדרך זו מנצח ר' יודיל את גופו. ר' יודיל חי כולו בעולם של ספרים. "כשחלה בדרך ואחזה אותו צמרמרת, מגיע הוא לכלל דעה, שאין זו הקדחת האמורה בטורי זהב הלכות שבת סימן שכ"ח סעיף ו', שתחלתה קיר וסיפה חום" (א, כ"ח). כשנטע מספר לו על-דבר האסון שקרה לו, כשעכב פעם את עגלתו בדרך וירד לשתות מים מן העיץ, תמה ר' יודיל: "כי לא מצינו במדרש בנוהג שבעולם זה שעובר על גב הנהר אי-אפשר לו שלא ישתה ב' או ג' לוגין מים ואתה עשית כדברי המדרש למה נענשת כל-כך?" (א, ל"ד). זאת היא תמימות ילדותית של אדם, שעולמו – הספר, כשהוא שוכב לישון, נוהר הוא לשכב על צד שמאל, כדעת הרמב"ם (א, ע"ב). ר' יודיל משתדל להפוך את כל חייו לעבודת-אלהים מתמדת. כשהוא נוסע בעגלה, הוא מבשם את האויר במלים קדושות כדי לתקן נשמות חוטאות. אחר צועק: אוי! הוא צועק: איי! כי "איי ז"א א'ברהם, י'צחק, י'עקב (א, קל"ג). הוא גם כולו בטלנות. הוא טרח וחזר ממקום למקום ואסף נדוניא לבתו. והנה הוא מחליט להשתקע באכסניה וללמוד תורה. כי... אסור לו כבר ליהנות מן הצדקה, מכיון שיש לו כבר מאתים זהובים. הוא מצטיין בבטחון ובאמונת-חכמים בלי גבול. כשהוא חוזר לבראד עיף ויגע, ברגל, הוא נוסע קצת בכל עגלה שהוא מוצא בדרך, אם גם תסע בכון הפוך. אם אלהים רוצה – יגיע לבראד. כי זו היא השקפת-עולמו: "עשה אדם מעשה וראי לטובה הוא, שאלולי כן לא היו מסייעים אותו לעשות, לא עשה גם זו לטובה, שאלו היה רצוי לפניו יתברך היה מסבב לעשותו" (ב, מ"ב). ר' יודיל אינו דוחק את השעה ומשבח את אלהים בעד הטיבות ובעד הרעות. לפעמים הוא נראה אוילי. תמימותו נהפכת לטפשות. כשהוטבו הדרכים דחק ר' יודיל לילך לבראד כדי להודיע את נטע פירוש אין שמחה אלא בבשר ולבשר את אשתו ובנותיו שמצא חתן לפסילי (ב, צ'). הבטלן מהר לבראד קדם כל כדי למסור פירוש חדש... לנטע, עס-הארץ.

כן, יש שהוא מצחק. אך יש שהוא גם נשגב. לפני עלותו לאי קשר את עיניו כמה שנים במטפחת, כי לא רצה ליהנות מחוץ לארץ. בר' יודיל יצר עגנון טפוס-סמל לדורות שלמים שעברו, טפוס חזק ויפה על אורותיו וצלליו. ואת ר' יודיל זה מלווה במסעיו נטע בעל העגלה, נטע שכולו גוף, שכולו גשמיות. גם בטפוס של נטע יש שלמות גדולה. הוא מיצג בספר את ההמון הפשוט, את עס-הארץ. ביש-גדא הוא נטע. הוא נפל בפח שטמנו לו והוא נשא אשה, שאינה חיה אתו בשלום. בשעת ה"תנאים" חפש את החתן ולא מצאו, כי... הוא החתן (א, ל"ז). להוט הוא נטע אחרי אכילה ושתיה והבנה גדולה ברוחניותו של ר' יודיל אין לו. בזמן שרבי יודיל מתחיל בדברי תורה – קובל נטע – שור אתם יכולים לבשל ועדיין רבי יודיל לא סיים את תורתו" (א, נ"ט). הוא יהודי בעל חושים, ההפך מר' יודיל. נטע כשהוא תועה הריהו מריח את הדרך, חושים בריאים לו. ולולא הוא, היה הבטלן ר' יודיל שוכח לשם מה נסע, כי הוא יושב בבתי-מדרשות, שומע ספורים ועוסק בתורה. אולם הוא, נטע, יודע לשם מה נסע, והוא מעורר את ר' יודיל לעסוק במצות הכנסת כלה. נטע הפשוט אינו נוהר בעברות, מאמין הוא בכשפים, אך לבסוף נהפך הוא לאחר: השבת בבית הצדיק מליו נסתרים השפיעה.

אינו זוכר את החזרות של הומירוס? גם פרוט שמות הכפרים והעיריות הוא קו אפי. עגנון מספר: „משם נסעו לכפר קיטישן ומכפר קיטישן לכפר יאסנישן ומכפר יאסנישן לכפר סרטיי ומכפר סרטיי לכפר פידברויץ ומכפר פידברויץ לכפר רטישן ומכפר רטישן לכפר טשיסטיפר” (א. קט"ו).

כאפיקן מובהק, האוהב לספר, נוטה עגנון לתאר אנשים האוהבים יספר ולשמוע. אוירה אפית ביצירה. יושבים יהודים אצל ר' אפרים מכניס-אורחים ומספרים ספורים זה לזה. הנה מספר ישראל שלמה והנה רבי זכריה (א. קנ"ג). וכשרי זכריה מעמיד פנים כאילו אין לו כבר חשק לספר. „אמרו לו אי לך רבי זכריה, ספור יש בפך ואתה רוצה לאבדו ממנו” (א. קצ"ה). כעגנון כן גבוריו מספרים ברחבות, בשקט, באריכות, בפרוטרוט, בהבליטם פרטים ופרטיפרטים. תאוריו של עגנון הם אפיים בהחלט. הנה, למשל, חתונה הבחור משכוש: „יצאו חברותיה של הכלה במחולות החתונות והדליקו נרות קלועים וכל אחת ואחת נוטלת נר והן הולכות בראש עד שבאו אצל בית-הכנסת הגדול וסבכו עם הכלה את החתן תחת החופה והגאביר סדר קידושין. עמדו המנגנים ונגנו בכנורות ונבלים ובכל כלי-שיר והביאו את החתן ואת הכלה ואת כל המחנות לבית-המשתה. ישבו לאכול והיטיבו לבם במאכל ובמשתה. ביין ובמיני מגדים ובדגים ובכל מיני בשר של בהמה חיה ועוף. וכבר היו כל גדולי התורה יושבים חרדים ומצפים לשמוע דרשת החתן. שנהג שתיקה כל ימיו ועכשיו הגיע זמן שיתנוצץ בעולם... ושמעון נתן מהלך בין המסובים וכטפח כל אדם על כתפיו בהנאה ושפרינצה פסיל נדחת וצועקת ואומרת יהודים הניחו אף לי ואשמע. ועדיין החתן בולם פיו ומסמל בקרני הצבי שעמדו זקיפות על השולחן ועליהם כל מיני מגדים. קם החתן ודרש באשה שהיא רוכבת על החמור וחבילה עליו ושני בני אדם מהלכים לפניו היא אומרת אלה שני עבדי והבהמה והחבילה שלי וכל אחד משניהם אומר זו אשתי וזה עבדי וזו חבילתי וזו בהמתי ודרש דברים מחוקים כדבש. ועוד פתח החתן בדברי אגדה ודרש זו תורה וזו שכרה. עמד הבדחן ועלה על הכסא וכל אחד ואחד מביא מתנתו ונותן על ידו. והוא מכריז בשיר ובנעימה” (א. קצ"ז). התיאור הזה הוא אפי, קלסי, ברחבות, בשקט, בהבלטת הפרטים שבו. ותיאורים כאלה רבים הם בספר. ההכנות לחתונה בשבוס (א. רפ"ז). שבוס השמחה בלסונקה, חתולתו של הפרנס, שנמצאה (א. רכ"ח). הסרסורים אצל ר' יודל באכסניה ברוהטין (א. רע"ז). ה„תנאים” בין ר' יודל ור' וואזי (א. רפ"ח). ההכנות לחתונה והחתונה של פסילי ושפטיל (ב. קנ"ט) – כל התיאורים האלה יש בהם אפיות קלסית, ששצת חיים, ורחבות ושטף.

יש בספר תיאורים גסטרונומיים, „מטבחים”, מציגים. עגנון פורט את שמותיהם של מאכלים שונים ומשונים, ומתאר בדיוק, איך מכינים מאכלים אלה. הנה, למשל, תאור „מטבח” כזה: „והגבירה בעצמה וככבדה התקינה מוחו של עגל כדי להאכיל את האורח מאכל טוב. עמדה ושלקה את המוח במי מלח והוציאה קרימיו וכתשה בצלים ונתנה את המוח ואת הבצלים לתוך שומן רותח ובזקה עליהם מלח ופלפלים וטרפה אותם כאחד ונטלה שלש כפת קמח ושש כפות מים ושתי ביצים, את החלבונות שירה בכלי אחר ועיסתה עיסה רכה ופתתה עליה סולת וקפלה את העיסה ונתנה בתנור עד שקרמה וטרפה את החלבינת עד שעשתם כשלג כדי ליפית בהן את העוגה” (א. קנ"ו). כשרו האפי הרב של עגנון נגלה בתיאור הזה. תיאורים „מטבחים” כאלה הם שוב סימן מובהק לאפוס עממי.

הוא פרסוניפיקציה של הקמצנות. הוא מליה ברבית לחנונים עניים ויושב ייד חנויות לוי. מודד החנוני אורו או דוחן או גריסין או מלח ונשתייר גרגיר במדה נוטלו וצוררו בבגדו (א. קיד) וזה מאכלו. „וצלוחית היתה בידו, מדד החנוני בפרוטה שמן ונשתירה טפה, ממצה את המדה וקולט מתוכה אח הטפה” (שם). ובזה הוא מלפת את מאכלו. כשאשתו יוצאת את המטבח לרגע ומשוחחת איתו, ר' קמצי צווח: „קיש קיש קיש, סנורה את בשם המפורש המאכל מתבשל? עצים עצים. אש תאכלך, מרשעת. העצים בוערים והיא עומדת להסתכל בקומדיות” (א. ק"ה). ומת ר' קמצי מתת רעב, כשנשברה צלוחיתו ונקרעו כיסיו. כמה הומור וכשרון קומי בטפוס זה! הוא מזכיר את הקמצנים של פלויטוס הרומי ושל מולייר.

טפוס קומי נהדר הוא גם ליפא השדכן. הוא אוהב, כביכול, את הקצור. למה לו להאריך, אם הוא יכול לקצר? ומפטפט ומפטפט ומלאה (א. רפ"ו). טפוס מעין זה הוא בעל האכסניה, הממרר בסקרנותו ובשאלותיו את חיי אורחיו (א. קנ"ד).

,

הארכת בדברי על טפוס עגנון, כי בהם מתגלה כשרונו הגדול של המחבר. אני רואה את ש"י עגנון כפסל אמן. לכן אקדיש עוד מלים מעטות לטפוסים ממין אחר: מעולם החיות והעופות. עגנון מיהד את עולם החיות והעופות. אולי למד דבר זה ממנדלי, אך עולה הוא בזה על רבו. החיות של עגנון „בהכנסת-כלה” הן לא פחות יהודיות מיהודיו. וכמה הומור עדין נמצא ב. וחם הטפוסים!

הנה ראשית כל צמד סיסיו של נטע: „משכני” ו„נרוצה”. הימור יהודי מיוחד במינו בשמות אלה ובמעשיהם ומחשבותיהם. „נרוצה” רגיל לזקוף את רגליו ולרוץ קדם שהגיע זמן הנסיעה. ואז „אמר לו משכני לנרוצה: נרוצה אחי. הנח את רגליך, העבודה שעדיין אינן טעונות תניפה” (א. י"ז). ושכמשכני נזכר בימי נעוריו ואז הוא מקונן קינה סיסית זו: „ימי ימי היכן אתם, ימי ימי היכן הלכתם? אותנו מחזיקים באפסר ואחכם במה מחזיקים? אותנו מעמידים באורה, אתכם היכן מעמידים?” (א. ק"ל). הומור עדין ב„פסיכולוגיה” הסיסית שבמלים אלה. משכני למדן הוא, עד כי יודע הוא אפילו להביא פסוק מבן-סירא. אפשר משום שאינו קל ומהיר כנרוצה...

ולא משכני בלבד הוא למדן. גם העכבר גם התרנגול למדנים הם. מעשה בתרנגול ועכבר, שהיו מתגוררים בדירה אחת. כשקרבו ימי-הסליחת. התעצב התרנגול, כי ידע שישחטו. יודע הוא תרנגול זה, שלא צריך לבטוח באדם. עוד ירמיה אמר: „אני הגבר ראה עני”. העכבר רוצה להציל את חברו. הוא מוצא עצה: יאכל את הסדור. אם לא יהיה לבעל-הבית סדור, לא יאמר „בני-אדם” ולא ישחט את התרנגול. חן יהודי למשל זה על העכבר והתרנגול.

יא

„הכנסת-כלה” ויא אפס הסידי גליצאי. נברר ונבליט קצת את היסודות האפיים שנספר. איזה שקט אפי סך על היצירה. האקציה מתפתחת בהדרגה. באטיות מופסדת מדי פעם בפעם על-ידי דיגרסיות. יש ב„הכנסת-כלה”, כבאפוס העממי, חזרות. פעמים אחדות מסופר על הזקנה, אשת הצדיק מל"ה בלי שנויים נכרים בסגנון ובלשון (א. רנ"ח. רס"ב, ב. כ"ו). הספר על-אידות האשכנזי, שבא לטחנה אל טוביה, מסופר פעמים (א. ק"ד, ב. ס ג). חזרה כזו היא קו אפי מובהק. מי

הריאליות שלהם. הוא גם השתמש בהיסטוריה ממש כחומר לספרים. והוא אמנם הוכיח כי כוחו רב לו בשמוש החומר הזה כדי לענין את הקורא ולתת חשיבות לעלילה ול"גבורים" הפועלים בה. בסנותו מן השירה שב לגמור ספור אחד. שהחיל אותו לפני כמה שנים. ובשנת 1814 פרסמו בשם "ויברלי", שם שבו נקראה שורה ארוכה של ספורים משלו אשר באו אחרי-כן. יצא "ויברלי" וכל אדינבורג היתה מדברת על ספר זה והכל תמהים לדעת מי ומי הכותבו – כי בעל-שמו יצא ספורו הראשון של סקוט. וכן ישב "הקיסם הצפוני" על אבני היצירה במשך שבע-עשרה השנים הבאות והקסים את קוראיו בספוריו הנפלאים.

שוטלנדיה, אנגליה ויבשת אירופה בכללה שמשו לסקוט במות שעליהן הציג את עלייות ספוריו, והרי ידועים לנו שמות כמו "גיי מנרינג" ו"לבב מידולתיאן" המטפלים בארץ מולדתו; ואחרים, כ"איבנהו" ו"קנילווירית", המטפלים בהיסטוריה אנגלית; ו"בנקטין דורוורד" ו"טילסמן", המטפלים ביבשת אירופה. שלשה מקורות שונים ומכולם שאב, ובחומר שהעלה משלשתם הראה את כוחו הגדול ביצירה.

ד

נזעט המחזיק את המרובה הם דברי סטופפורד ברוק על סקוט בספרו על הספרות האנגלית, ומן הראוי להביאם בזה כסעיף-סיום למאמר:

"ולטר סקוט היא הוא שהעלה את כל מקצוע הספור ועשאו לאחד הכחות דמשפיעים על חיי אדם. עוד יש אנשים כיום*) הזוכרים את ההתפעלות והעונג כאחד שבהם נתקבל, וויברלי. החפיון בעבודה יחד עם החריצות העצומה, שהן מתכונותיו של כל אמן גדול, היו גם מתכונותיו של סקוט. גיי מנרינג נכתב במשך ששה שבועות, ו"כלת למרמור", יצירה שבפתוס הגורלי שלה היא גדולה, כרומיז ויוליט, אם כי היא יותר חגיגית, נכתבה במשך שבועים ימים. אם כן יש איפוא הפקרות ידועה בעבודתו הספרותית, המבדילה אותה מן האצילות והגדולה שבעבודתם של סופרים קדומים, אבל ההפסד יוצא בשכר, שכן יש בספוריו עצמה, תנועה חיה ושמהה עצומה, אשר באמצעותה יצרם. אין בכך משום "חבור"; סקוט עצמו הוא שנטצא בכל אחד מגבוריו והוא המביע את רעיונותיהם ומחשבותיהם. ספריו הלאומיים – וארצות-מולדתו היתה המשפיעה עליו בעיקר – נכתבו באהבה כה מרובה לאישים ולסצנות. עד שאנו מרגישים את החדווה והחבה המפעמות כל ספיר וכחוט של חן הן מתחזות עליהם למען השלימים; הרי כרוח-קסם הן על פני הכל. ובספורים אלה אחד סקוט את יושבי רמות שוטלנדיה עם יושבי השפלה, אחרי שנות איבה ביניהם. וזה רק בגלל טוב-לבבו הוא והבנתו לרוח אנוש. ובצלום החי והריאליות הדרמטית שבספור כמו "קנקטין דורוורד" יצר את הספיר ההיסטורי, הכל נעלה ומרומם בספורי וייברלי, אמר גיטה, בדברו על אחד מספורי ההיסטוריים; הכל: החומר, הרושם, הנפשות הפועלות, ההוצאה לפועל, ואכן במדה זו טבעית היא המצאות-בדיתו של סקוט, עד שנדמה לך כי יצירה היא. הכל מדבר בספור ושייך לספור, והיוף ארוג בתוך דמאורעות ובהתאמה גמורה עמהם. כוחו המקיף והמלא, אשר צייר כלי-כך הרבה, נפשות" במעמדים כה מרובים ושונים באותה מדה של ודאות ובטחה. כוח זה היה התוצאה הישרה של הבנתו

*) הסדר נכתב בידי ברוק בשנת השבעים וחמש בערך למאה הקודמת.

יב

יסוד אפי אחד חסר בהכנסת-כלה: תיאורי-טבע. וכי יש לתמוה על זה? סביבה זו שעגנון מתארה הרי אסרה על עצמה להסתכל בנר נאה ובאילן נאה. בדרך. רחוק מנית-המדרש, מרשה ר' יודיל לעצמו לפרקים להסתכל בטבע, כי מצוה להסתכל במעשי-ידיו של הקב"ה (א. מ"ז). אם אינו יכול לעסוק בתורה, הוא רוצה באופן זה לשבח את בוראו. אך גם לו, גם לכל הסביבה, אין יחס לטבע. יפה הלילה ונהדרים הכוכבים – אבל מה נוגע הדבר להם?

ולכן כמעט שאין תיאורי טבע בהכנסת-כלה. רק פה ושם נמצא איזה תיאור קצר. ליל-אביב מחואר כך: "הלבנה מאירה בחסדה ורוח של אביב מנשבת" (א. רל"ג). את בוא האביב מתאר עגנון במלים אלה: "וכבר פסקו השלגים מלירד ולא נשתייר מהם אלא קצת על ראשי ההרים. החמה עמדה ברקיע ונקרמו פניה של האדמה ורוח מעל ראשי ההרים מנשבת בנחת ומביאה ריח של שלג ממרחקים" (א. רל"ג). כדאי להעיר, שזה התיאור הרחב ביותר שבכל הספר. בוא הערב מתואר כך: "היום מתרפה והולך, פני מזרח מכספות ואד עולה מן הארץ ומצנן את האדמה" (ב. ל'). תיאורי טבע מדויקים, מעורשים, רחבים, שהם אפייניים ליצירה אפית, אין בהכנסת-כלה. לסביבה זו שב, הכנסת-כלה לא וזיה יחס להוד-שקיעות וליפי-זריחות.

(סוף יבוא)

וִלְטֵר סְקוֹט

(1771–1832)

מאת ראובן גרובמן

ג

עשיר בחומר ובתוכן היה סקוט בבואו בשנתו הארבעים ושלוש אל מקצוע הספור. על קריאתו המרובה כבר דובר לעיל. הרבה שאב סקוט מצינות ספרות אירופה. בספריות איטליה, ספרד, צרפת וגרמניה קרא והשפע מהן, אם כי מעידו לא היה כתלמיד זה הכלוא בתוך תאו והשקוע בסגוריו, כי גם החיים הכו גלים על סביביו, וחיוו היו עשירים ומגוונים. אמנם אהב אהב כקוט את חיי הדמיון וההווה. אבל יחד עם זה בא בקשר תמידי עם צורות-חיים רבות ושונות: בשל משפחת אמו היתה לו קרבה לכמה אישים ספרותיים באדינבורג, מקים מולדתו, ובתוכם היה מהלך ושומע וזומד. ובקרב אח-ולעבודה, הפרקליטים, מצא כמה פרצפים מענינים וגם בבתי-המשפט שבאדינבורג מצא כמה דמויות ששמשו לו אחר-כך חומר לספוריו. ומלבד קריאתו בהתמדה, פגישתו באנשים שונים, נזכרה-נא את חבתו היתרה של סקוט לעבור בארצו ולהתהלך בה כדי לראות את אנשיה, ללמוד את דרכיהם, להקשיב לדבורם ושירם. ועל החומר הרב הזה, שסקוט רכש מכלי ראשון, משוטלנדיה של זמנו, יש להוסיף גם את אהבתו הענוגה והלבבית לעתיקות. עוד מימי ילדותו אהב לתת אונז לבספרי נפלאות-מני-עבר ובעליצות מרובה הקשיב לכל מה שיצא מפי אלה שחיו מן העבר. ומה שהיה חסר לו כאן מלאו ספרים ומקורות שניים. הדמיון הוא שהגיע להתענינות זו והדמיון הוא שהלביש את גבוריו החדשים לבוש העבר, ומגע זה עם העבר הוא שהרחיב גם את ידיעתו בבני-אדם. כמו כן קנה לו על-ידי-כך ידיעת המון מאורעות ומקרים, אשר באמצעותם הוא נותן לכפוס או לסצינה את

"הכנסת כלה" (יצירתו החדשה של ש"י עגנון) (סוף)

Author(s): בנציון בנשלום

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. pp. 9-12, כה' ב' בכסלו תרצ"ג

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23814639>

Accessed: 28-03-2018 09:17 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

הטון של האפוס, כמו שאמרתי, הוא עממי מאוד. כמה מן הדיגרסיות הן ספיריטואליות נפלאים. הספור על חוטב-העצים מבוזץ הוא. הן בתכנון והן בצורתו (הוא כתוב בפרוזה חורזת). ספור-עם. הוא גם נדפס לפני-כן כספור מיוחד בספר „כסוד-שרים“. גם הספור על „הרב והאורח“ הוא מרגלית עממית. וגם שיר-עם שובצו פה ושם במסכת הספר. עממי מאוד השיר על ר' קמצי הקמצן (ב, פ"ו). שיר-עם שרה גם גיטלי (ב, נ"ה). עממי מאוד הוא גם „מעשה ר' יודיל“, שמשוררי בראד" מציגים בביתו של הגביר ר' יודיל נתנון בפירים (ב, ק"י).

יג

יש באפוס של עגנון גם הומור חריף, חד ועז, משכר – יהודי. פה ושם הסגנון נעשה הומוריסטי. כגון: „המוזג סיים באנחה, ושתה כוס של ברכה אף האורחים מסתמא, לא מתו מן הצמא“ (א, כ"ו). יש שנמצא הומור מצוין באיזו גוזמא, בהפרזה – למשל: „פניו (של ר' יודיל) הוריקו ולשונו התריסה כנגד שיניו, אלמלא שיניו היתה לשונו פורחת מפיו כעוף הפורח מקנו“ (א, כ"ח). לפעמים ההשוואות הן הומוריסטיות מאוד: משכני ונרוצה, „השמינו כשני גבאי-צדקה“ (א, נ"ג). הומור נפלא יש בסיטואציות רבות, בסצינות הרבה, למשל: ר' יודיל ונטע באו אל פסיל וגבראל, קרובי פרומיט, צייקנים מדאורייתא. כשר' יודיל מציע את בקשתו לפניו, מעמידה פסיל פ"ם של חרשה. ר' יודיל אינו מקבל כלום ויוצא בפחיתות. נוסעים הלאה, תועים ותועים כמעט כל הלילה. אחרי הרפתקאות מרובות מגיעים לאיזה בית. דופקים: יוצא גבראל. שבו למקום שממנו יצאו. ואל מי? אל הכילי ואשתו.

יש שההומור הוא מיוחד במינו, יהודי טפוס. השיל המשכיל מספר, כי לשלמה יעקב, בחור מבחורי בית-המדרש, היתה מטה יקרה מאוד. כיצד? הוא ישן בקלון, על הספסל שבמזרח. מחיר כל מקום שם כמאתים זוז. משכבו תופס כמה מקומות. האין זו מטה יקרה? (א, פ"ד). או מין מימרא כזו: „זכה לחופת בתו, אם לא ראינוהו יושב בסוכה לאור הנרות של חנוכה ביום הכפורים שחל להיות בל"ג בעומר ואוכל מצה בשעה שחבטו את המן במירביות של הושענות“ (א, ק"פ). אין כאן צחוק מצלצל רחב, שאינו פוסק. יש הומור אפיוני, מסתתר, אך חריף, חד – יהודי.

יד

עגנון כתב את האפוס החסידי שלו בסגנון חסידי-עממי: בסגנון התקופה והסביבה. ועל-כן הכל מסוגן ברוח התקופה והיא. ולא רק הסגנון – הצורה הפנימית של הספר, אלא גם הצורה החיצונית. אפילו הדפוס, הנייר וכו' ואף הכריכה. אני רואה את הסטיליזציה היתרה שב„הכנסת-כלה“ לחסרון. דומני, שיחסו של עגנון אל העולם שהוא מתארו היה יותר אוניקסטיבי. לולא סגנון אותו בסגנון הדור שהוא מתאר, כמה דברים היה רואה אז ראה אחרת, היה רואה אותם מפרספקטיבה ידועה. אולם פה ושם מתקבל באמת הרושם, שאנו קוראים ספר-חסידי: „שבחי“ איזה צדיק, כדי לתת ללשון את הקילוריס של התקופה משתמש עגנון גם במלים יהודיות: פעלץ, שנוף טבק, פולישר וועג, פרנימרטין, שטרין טיכליך (הכתיב של עגנון). אם יש לאחת המלים שתי צורות, מקראית ותלמודית, הוא מבכר את התלמודית. ובכן: יצתה לילך, שדה באה (בלשון נקבה). הלשון היא גם עשירה מאוד. אינה חסרה גם ניבים מקוריים, כגון: אשה לשננית, ידנית (א, קע"ט). היא גם גמישה

ובאפסית של החיים האפורים מאירה היא, האמנות, באורה הבהיר והוך כעצם השמים לטוהר. פרוסט בקש את הזמן האבוד (השם הכללי של הרומנים שלו: A la recherche du temps perdu). הוא בקש את הנצחיות ומצא אותה באמנות. זה הגיע לידי גלוי ובהיר בשני ספריו Le temps retrouvé שנתפסומו אחרי מותו. על-ידי האמנות, סובר הוא, מבליג האדם על הזמן ומזימותיו. ובתוך הזמן של השתנות והתחלפות האמנות היא הדבר הקבוע, המוצק, הנצחי והעומד לפי עצם מהותו ללא תמורה. האמנות היא העמוקה שבכל יסודות החיים ומתוך ההשתחררות מתחומי הזמן מגיעים אנו לידי הסתכלות בצורה, והתענוג היחידי, המפרה והאמיתי, הוא, שהאדם מסוגל להתרומם אליו ולהרגישו. האהבה שקמלה, מצוקת היסורים אינן נחשבות לו כלום כנגד השתקפות זו בתוך החיות האמנותיות. אנו ממלאים את תפקידנו העליון ביותר, האמיתי ביותר כשאנו מצליחים לתפוס את ממשותה של האמנות, שהיא למעלה מהזמן, שהיא נובעת ובאה מתוך ספירה שלא מעלמא הדין. ובתוך ממשות זו של האמנות מתגלה לפנינו מהותנו האמתית והיסודית. בעיניו של פרוסט אין אמת עמוקה מהאמת האמנותית, ויותר שהאדם מתרומם למדת ההשתקפות באמנות יותר עובר ובטל צערו על אכזבותיו ויסוריו בחיים.

הנה כי כן, אחרי שפרוסט הרס לגמרי את האגדה בדבר האופי המוצק והאישיות הקבועה של האדם, הוא בא וציין לפנינו את הדרך אל השלמות, אל העולם שלמעלה מהחושניות אל האמנות.

אולם כדי להגיע לידי כך שומה על האדם לטהר עצמו מסעירות התאוה ומרתיחת הטבע על-ידי תור על החושניות, על התשוקות המאפילות את עולם האמנות שבתוכו ומורידות אותו לתוך חומר הנמצאים. פרוסט תולה את ההתרוממות לממלכת האמנות בזיקה האדם הפנימי, בהשתחררות משלטון הטבע החושני. פרוסט החל בברגסון ופרייד וסיים באפלטון. מחשבתו של פרוסט מתחלת מן העומק ומגיעה אל הרום. הוא הובק זרועות עולם.

„הכנסת כלָה“

(יצירתו החדשה של ש"י עגנון)

מאת בנציון בנשלום

(ס"ף)

יג

האפוס של עגנון הוא עממי, עממי מאוד. יהודי, יהודי מאוד. עממי הטון, עממי הסגנון, עממית הלשון. עממית ההסתכלות בעולם, עממיים הטפוסים. אם איננו טועה, אין לנו בספרותנו ספר עממי מ„הכנסת כלָה“. בעצם הפבולה יש הרבה עממיות. עממי הוא הספור על הרש הבוסח בד', שמצא אוצר ונושע פהאום. והרבה פולקלור שבץ עגנון בספרו. כמה עממי הוא נטע עם אמונתו בשדים, בכשפים ובשריטלי. עממי מאוד הוא עם הארץ זה, ועממיות מאוד הן הגוומאות וההפרזות שבספר. כמה עממית היא הסצינה בין ר' יודיל וקלמן חייט: החייט מגביה את סדורו העבה של ר' יודיל, מעריך את משקלו, ושואלו, אם כבר התפלל את כל הסדור, וכשר' יודיל אומר לו, כי עבר את כל התפללות, אומר החייט: „גוף צנום כזה היאך נכנסו בו תפללות כל-כך הרבה“ (ב, ל"ג). יש כאן הרבה מן הפולקלור היהודי: „הלחש“ של פסילי (ב, קנ"א), השד הגונז את כנפיו בכנסיה הנוצרית והכומר העושה לו מכנפים אלה קולמוסים לכתב שטנה על היהדים (ב, ע"ג), „משוררי בראד" וכו' וכו'.

אחר, עממי מאד: "היום מעה וכחר מעה והמאה מאלה באה" (ב, ע"א).

אפינויות גם הגומאות שבסגנון עממי-חסידי זה. למשל: "אפילו כתלי הבית היו שוחקים עמו" (ב, קל"ט), כשפרץ ר' יודיל נתנוון בצחוק אחרי שראה את "מעשה ר' יודיל". נטע מספר על גבורותיו: גנבים התנפלו על הבית ורצו לגנוב את סדורו הנפלא של ר' יודיל. ואז "נזקפתי מלוא קומתי וקעקעתי את הגג בשערות ראשי ונפלתי על הגנבים ונהמנעו תחת גופי ולא נתעקמה אפילו שעה אחת של קלקילי" (א, קכ"ד). גומאות אלה, יחד עם המשלים והפתגמים הנחמדים, ויחד עם החרוזים, שענגון משתמש בהם לעתים תכופות בספרו, מיפים ומעממים עוד יותר את סגנונו העממי-חסידי.

טו

קודם שאני נגש לסכם את הערכתי רצוני להשוות את "הכנסת-כלה" מת"רף ל"הכנסת-כלה" כת"רצ"א. גם אחדות מן הדיגרסיות נדפסו כבר לפני שנים. הספור הגדול, הדיגרסיה הגדולה ביותר, "מחמת המציק" יצא עוד בשנת תרפ"א בספר מיוחד (ונדפס קודם בקובץ "העיון", שהוציא יעקב כהן). הספור "הנסתרות והנגלות" נדפס ב"התקופה" העשירית (תרפ"א). הספור על חוטבי-העצים מבוצץ נדפס בספר "בסוד ישרים" (תרפ"א). כעת חברו כל הספורים האלה, ורבים אחרים, למסכת אחת, לבנין אחד מוצק, ומענין להשוות את החלקים, שנדפסו לפני שנים, עם היצירה השלמה. מענין לראות את ההבדלים, את ההתפתחות, את ההתקממות של האפוס. הרבה אפשר מהשואה ללמוד. הדיגרסיות בדרך כלל לא שונו הרבה. אין הבדלים נכרים בין הספר "מחמת המציק" ובין האפיוודה "מחמת המציק" שב"הכנסת-כלה". שונו חרוזי הבדחן, ויש עוד כמה שינויים לשוניים. כך הדבר גם ביתר הספורים. הדיגרסיות נשארו כמעט בלי שנוי, כמו שנדפסו בשנת תרפ"א. לעומת זאת רבים, עמוקים ויסודיים ההבדלים בין הניסוח הראשון והאחרון של "הכנסת-כלה". יש כאן התפתחות: מנובלה לאפוס. בשנת תר"ף: נובלה על בראד עם טפוס אחד ברור ומובלט (החסיד ר' יודיל); בשנת תרצ"א: אפוס גליצאי עם הרבה טפוסים וערת-חיים. היריעה נרחבה ונתעמקה. בנובלה אין עוד ריח המקום. שם ר' יודיל בא סתם לעיר אחת, שם אין פונקביץ, אלא, כפר, אין שם זבוריב, אלא עיר אחת מעירי-ישראל. בנובלה הטפוסים מעורפלים, הם לא נקראו בשמות. ר' יודיל הוא סתם "החסיד". ר' קמצי אינו עוד ר' קמצי, אלא סתם מלוח ברבית. אין טוביה, אלא סתם חוכר. גם נטע איננו, אלא סתם "בעל-עגלה". פרומיט אינה פרומיט, אלא "אשה", וגם לבנות אין שמות. ר' וואווי הוא עוד סתם "גביר". ולא רק השמות חסרים. בנובלה מת"רף עוד לפנינו הצללים הראשונים של הטפוסים. גדולה הדרך מן הנובלה לאפוס. היצירה גדלה פי שבעה או שמונה. נתעמקה, נרחבה, נחבררה, נתמלאה חיים, דם ולשד. הנובלה היא מעין מיניאטורה של האפוס. גם שם ככר אותה המסגרת. יש כבר אפילו בניבלה דיגרסיה אחת ("חולדות אדם"). אולם חסרים הספורים על הפרנס ר' ישראל שלמה, חסר "מעשה ר' יודיל" ו"משוררי בראד", חסרה "שירת האותיות", שהירושלמי שר בשעת החתונה של פסילי, חסרים ששת הפרקים הראשונים של ספר ב', המתארים את נדודיו של ר' יודיל מרוהטין לבראד ועוד ועוד. הכל עובד כאן והורחב והובלט; נוספו גוילים, יריעות; היצירה גדלה והיתה לאפוס.

שונתה הצורה. לנובלה פרקים קצרים ובסוף כל פרק

ורכה וחמה. ענגון שולט בה שלטון גמור. יש שיקצר ויש שיאריך. יש בה צמצום ויש בה שפע.

הסגנון הוא, כאמור, חסידי, עממי. ויש שהוא מטעם זה מוניטוני. למשל: וכך היה הבחור יושב ושותק, חוץ לדרך הטבע. התחילו תמהים מה זה? אמרו הפקחים וכי אין לכם לתמוה אלא על זה, יש אדם בבראד שעומד אצל ארון הקודש מעוטף בטלית ותפילין ושותק יותר משמונה שנים. אמרו אם כן אף על זה יש לתמוה. אמרו להם ומי מעכב בידיכם? באו אצל רבי ישראל שלמה ושאלו לו: רבי ישראל שלמה מה טיבו של זה? אמר רבי ישראל שלמה זה שכל גדולי ליטא אומרים עליו לא בא כבושם ההוא עוד. אמרו ולמה שותק? אמר שותק? ואת צנועים חכמה אמר הכותב (משלי י"א, ב') ועוד אמר רבי ישראל שלמה חידוש גדול חידש לפני בשבת זו וכו' (א, קע"ד). פה ושם יש חדגוניות בסגנון זה. אבל יש בו גם שפע-גונים, עושר-צבעים, המון משלים, השואות, פתגמים.

מקסימים המשלים. בהם חסידות עממיות ופיוט נפגשו. תפארת מרובה מסיפם הם לסגנונו של ענגון. הנה אחדים מהם: הזקן, הצדיק מלו נסתרים, לא היה ישן בלילי-שבתות. משל לאדם שעשהו מלך ליום אחד ולא היה ישן כל הלילה. אמרו לו אדוננו המלך למה אינך ישן? אמר להם עשאוני מלך ליום אחד ואינני רוצה לחסר ממני ממלכותי אפילו שעה אחת בשינה. (א, רנ"ט). יהושע השיל, חתנו של ר' מאניש, יודע, ששמעון פינחס רוצה לקפחו בהלכה. ושמעון פינחס כמעט בור. לכן מהסס יהושע השיל. משל למה הדבר דומה, לעשיר שנחתן בעני. התקין העשיר לעצמו כל מיני בגדים נאים. אמרו לו אתה שעשיר אתה ובגדיך נאים מה ראית לעשות לך בגדים חדשים, כל שכן שמחונך עני ואין מלבושו של חג אפילו כמלבושך של תשעה באב. אמר להם אילו היה מחותני עשיר הייתי יודע שילבש מה שילבש לו. עכשו שעני הוא וישאל בגד מאחרים שמא ישאל בגד מן השר, הרי עלי להקפיד על בגדי כדי שלא אבוש מפניו (א, ק). אחרי תלאות ונדודים וגעגועים לבית-המדרש שב ר' יודיל לבראד, לבית-המדרש. לגמרא, והוא יכול להתפלל בצבור ולעסיק בתורה. משל לאדם שהיה מחרט על הנייר טרקלין נאה ראה אותו המלך ואמר הכניסוהו לחצרי והעמידו לפניו פועלים והביאו לו אבנים וסיד ויעשה טרקלין לבני שנטרד ממחיצתי ואני עתיד להחזירי (ב, ק"ו).

לא פחות מענינות ויפות הן ההשוואות, אלה המשלים הקצרים והתמציתיים. הבחור העני מוליך את הפרנס הביתה בזהירות, כאתרוג נאה ביום ראשון של חג (א, קס"ד). אל המשרת המולול בכבודו של הבחור קורא הפרנס: "אל תפרכס עצמך כאן כשטן בשופר" (א, קס"ה). כמה יהודיות השואות אלה! חן יהודי רב להן והן משבצות נאה את הסגנון העממי-חסידי. השואות אלה משקפות אח האופי ואת המחשבות של האדם המשמש בהן. השואות אחרות בפי הפרנס ואחרות בפי בעל-העגלה. כמה נפלאות השואות! ה"עגלוניות" של יעקב שמשון, אחיו של נטעו על חמיו אומר הוא, כי "לבו משוך תמיד אחר תורה וחכמה כסוס אחר אבוס" (ב, ט"ו). ועוד: "קולו של חמי שימחיל לי כקול גלגל של עגלה שלא משחווה שנים הרבה" (ב, ט"ז).

מרובים גם הפתגמים שבספר ואף הם יפים ואפייניים. נאה פתגמו של נטע: "אם אדם לומד דבר מגופו, שוב אינו מזיחו מלבו" (א, ל"ה). יהודי ויפה פתגם אחר: "לשון ארוכה לשור תקיעת שופר אינו יודע" (א, קנ"ז). והנה שוב פתגם ממין

בפרק הבא כמה הערות בקורת. להביע כמה ספקות, להצביע על איזה פרט לא-מצוין, על איזה אי-דיוק – הרי זה משום שאני נגש לספרו של עגנון כאל יצירה גדולה.

ואלה הן הערותי המעטה: נדמה לי כי כמה דיגרסיות הן ארוכות יותר מדי. "שירת-האותיות", שהירושלמי מקריא בשעת החתונה, היא מלאכותית ומיותרת. כי מה היא מוסיפה לספור או לתאור התקופה? כמו כן הספיר "מחמת המציק" הוא ארוך יותר מדי. החתונה של הכחור משבשבו מתוארת ביותר רחבות אריכות ודיוק מאשר חתונת בתו של ר' יודיל. והרי חתונת פסילי שייכת לעצם הפבולה של "הכנסת-כלה" וזו של הכחור משבשבו לא. כשמגיע עגנון לחתונתה של פסילי, כותב הוא: "הקצור החתן והכלה עמדו תחת החופה והשמחה גדולה והולכת. מה נספר ומה לא נספר, אם נספר שאכלו ושתו ורקדו, כבר שמענו כיצא בזה בשמחת נישואיו של אותו בחור שספר ישראל שלמה מבוצץ" (ב', קצ"א). כאן יש שגיאה ארכיטקטונית. מוטב היה לקצר בדיגרסיה ולהאריך כאן.

כתבתי כבר, ש"שירת-האותיות" היא מיותרת, אם כי עצם הספור על אשת הצדיק, שילדה כיב ילדים כמנין האותיות, וכל ילד נקרא בשם המתחיל באות אחרת מהאלפא-ביתא וכל אחד לכד בתנין ספר מתאים לאותה אות וגם מסכת מתאימה לאותה אות (כגון: א'ברהם למד איוב, ק'הת למד ק'דושין) וגם חכמה מתאמת לאות שלו (כגון: א'ברהם למד א'לגברי) ונשאו נשים ועלו כולם לארץ-ישראל – יפה למדי. יש כאן אהבה מרובה לארץ-ישראל ופה ושם יש בודאי בשיר יופי למשל: הצדיק החליט לעלות ארצה והוא כותב לכל אחד מבניו: "לבני אהובי, מחמל לבני, נכספתי לבית אבי". כמה יפה הבטוי "לבית-אבי!" אך למרות זה לקה השיר באריכות והוא ב"הכנסת-כלה" מיותר, כשם שמיותרות כמה דיגרסיות אחרות. וחץ מזה: כמה פרטים בשיר אינם בסדר. הנה למשל: "ולולי למד וועלט געשיכטע... קהת למד קורות העתים". מה ההבדל בין "וועלט געשיכטע" ו"קורות העתים"? מדוע למד פרץ, פלוסיפא" (בא') וזרח למד, זואולוגיה? (בה') והאם המלה "בלשנות" אינה יותר מדי מודרנית בסביבה חסידית זו?

וכאן הגעתי לענין הסגנון. לפי הנראה לי על הסופר לדבר בשפת תקופתו, ולא בשפת גבוריו. עלידי כך טושטש יחסו של המספר לגבוריו. פה ושם רועדת נימה אבטוביגורפית (א, ק"ז) בספר. פה ושם פורצים דברי התלהבות. ולא ברור לגמרי, אם כאן סטיליזציה או זה יחסו של המחבר לגבוריו: הערצה בלי גבול. נראה לי, כי אמנם מעריך עגנון את העולם המתואר הערצה רבה וגדולה. וכאן יש בלי ספק הגומה ידועה. האידיאליזציה של העולם החסידי ב"הכנסת-כלה" היא גדולה יותר מדי. ר' יודיל, בכל הצודים היפים שבו, הרי הוא סמל של גלות. ובאותו עולם, שר' יודיל מסתובב שם, לא קטן הבוץ. ולפעמים נראה לנו, שצדק נטע, כי לא כדאי להטריח את משכני ונרוצה בשביל שוטה זה.

פה ושם לקוי הספר באי-טבעיות. אי-טבעי, למשל, שר' אפרים מכניס-אורחים אינו יודע על-אודות מותו של הפרנס ר' ישראל שלמה ליב שנה אחרי מותו (א', ק"ס). הכתובת של פרץ י"ב בספר א' היא: "אינו ארוך כפרק שלפניו וקצר מן הפרק שלאחריו. הנסתרות והנגלות". בכתובת זו יש אי-טבעיות, ומופרזת ודסינה בין ר' יודיל ובין אותו יהודי, שבא אל טוביה החוכר ואמר כי הוא ר' יודיל. יש הפרזה מרובה במלים: "אמר לו רבי יודיל לאותו רבי יודיל שלא היה ר' יודיל אלא

חרוזים. באפוס קובצו כמה פרקים של הנובלה לפרק אחד. למשל: לששת הפרקים הראשונים של הנובלה כתבות אלה: א – איש חסיד היה. ב – ג' אחיות, ג – אשה מספרת עם בעלה, ד – חכמת נשים, ה – פתשגן הכתב, ו – זמורא לא יעלה על ראשו. באפוס קובצו ששת הפרקים האלה לפרק אחד וכתבתו: "איש חסיד היה. ג' אותיות. חכמת נשים. פתשגן הכתב. זמורא לא יעלה על ראשו". החרוזים שבסוף פרקי הנובלה הקצרים הוכנסו פה ושם לטקסט או קובצו למעשה רבי יודיל, משחק-פורים על-אודות הרפתקאותיו של ר' יודיל, ש"משוררי-בראד" היו מציגים אותו.

יש ששוננו פרטים. בנובילה גיל הבנות: י"ט, כ"א, כ"ה. באפוס: י"ז, י"ט, כ'. שנוי קטן, אך חשוב. איך זה אפשר, כי באותה תקופה יהודי, ולוא גם בט"ן שבבבלנים, ינוח וישקט כשבביתו בתולה בת כ"ה? ההבנה בתקופה נתעמקה. האקציה בכלל נתעמקה ונתפרשה. בנובלה מסיפר על החלטתו של ר' יודיל להשתקע ברוהטין באכסניה ולעסוק בתורה: "ויהי כאשר אסף החסיד מאתים כסף, נתישב בדעתו ונסע לעיר אחת ועשה חשבון צדק עם בעל-העגלה וכו'". ותו לא. וכל הענין קצת לא מובן. באפוס מסופר ברחבות, איך הגיע ר' יודיל לכלל דעה, שאסור לו מעכשיו ליהנות מן הצדקה, היות וקבל כבר מאתים זהובים, ונטע לא בנקל מותר ורוצה להפרד ממנו. דברים שבנובלה רק נרמזו נכתבו באפוס ונתפרשו.

ועוד פרט אחד חשוב: בנובלה אין הסגנון עוד כל-כך חסידי. בנובלה: "וכשהיה החסיד שומע התרגול קורא, היה קם ונוטל ידיו ורץ לבית-המדרש". באפוס: "ולא היתה קריאת-הגבר מגעת עד שרץ לבית-המדרש". בנובלה: "עיניהן נמקות מדמעה". באפוס: "עיניהן מתמקקות מדמעות". עגנון משתדל באזעם להתרחק מכל תניכיות. מענין להשוות את הפרק ט"ז של האפוס (ספר ראשון) לפרק ט"ז של הנובלה. הפרק הקטן הזה היכנס לאפוס כמעט בלי שנויים. אבל את המלים "והבתולות תעופנה על אברות חזיוני התקוה ותשורנה על לב טוב" השמיט עגנון. הן נראו לו יותר מדי תניכיות.

טז

רוצה אני לסכם את דברי. "הכנסת-כלה" היא אחת היצירות המשובחות ביותר, שנוצרו בספרותנו בתקופה האחרונה. היא האפוס החסידי היחיד שבספרותנו. עגנון גלה ביצירתו זו יכולה רבה מאד. היא פסגת יכלתו האמנותית עד כה. המבנה טוב. הטפוסים מצוינים. בגלריה של טפסי ספרותנו החדשה תופסים ר' יודיל, נטע, ר' ישראל שלמה, אפרים מכניס-אורחים וכו' וכו' מקום חשוב מאד. האפוס הוא יהודי מאד, אחד הספרים היה דיים ביותר שבספרותנו. הלשון והסגנון יפים ונחמדים, המשלים נעימים והפתגמים חריפים וטובים. האוירה של הספר היא חסידית-עממית-אפית. "הכנסת-כלה" היא מצבה נהדרה לדורות שחלפו, לזקופת הזוהר של "יהודי-בראד" והסביבה. לחסידות ולחסידים הישרים, התמימים והטהורים. נתנה תמונה עשירה, חריפת-ריחות ועשירת-צבעים, מחיי-עמנו בתקופה כזאת, שבה חי עוד את חיי המסרתיים, כשעוד לא חדרה לרחוב היהודי ההשפעה של תרבויות זרות. והתקופה ההיא תוארה בהתלהבות, בדחילו ורחימו, אך גם בהבנה עמוקה ובידיעה יסודית. האפוס של עגנון נקרא ברב ענין. הוא מושך את הלב. כי יודע עגנון לספר. הוא מספר מצוין. מכחולו האפי הוא רב-סממנים, עשיר-צבעים. עגנון הוא אפיקן קלסי. רב הוא העושר ב"הכנסת-כלה". הרבה נתן כאן לספרותנו. גדולה המתנה. זה כבר לא התענגתי במדה כזו על ספר. ואם אני בא בכל-זאת להעיר

יתחרו עם "בצלאל" זה, "העטוף בטהור ובקדושה בלב העם כולו". נוח לכם תמיד להתחיל בדברים עשרה מאשר לשכלל אחד.

וכמה רועדת עתה יפה בנרונכם נעימת הצער שבראנה גם לו, ליוצר ה"בצלאל", כפרט, כבשריודם בעליקבה ושאר צרכי-חיים: "קשים היו חיי המנוח, חיים של סבל ומחסור... עוב חיים מסודרים, חיי עושר, עשרים וחמש שנה התענה ללא עורה, ללא אוזן קשבת, העולם היה מלא יסורים בשבילו... תמך בכספו תמיכה מאומצת ברבים מתלמידיו... שרשרת של ענויים ומצוקה במשך כל השנים" – ואת כל זה מבליעים אתם כנשימה אחת עם שפע תהלות והערצה, עם ההנחה הפתישית והמפורשת, ש"חובה היא על כל תנועה חיה שתדע להעריך את לוחמיה הנאמנים והמסורים, ולא לנכי חלוק האמנות העברית בלבד... מבחינה יחידה ומיוחדת לנבי אדם שבמשך כל ימי חייו היה מסור לענין אחד, לענין הגדול של חייו, ועמד עליו מן הרגע הראשון ועד האחרון... דמותו שמשנה לנו תמיד כסמל זה של מסירות..." – כך הכרתם עכשיו, ובסמליהם המסירות הזה דוקא קשרתם את "השרשרת של ענויים ומצוקה במשך כל השנים". ואלה מכם שבידם היתה היכולת לנפץ שרשרת זו לא נפצוה.

והנה הספדתם וקוננתם: "חי ומת בעוני כשם שכל תנועתנו מתאבדת בעוני". כמה זה אדיב ונדיב ורחים, כמה יש בכך מהסניגוריה הנאה והחסידה על תנועתנו, יותר משהיא ראויה לכך: "ען לוא באמת התאבדה בעוני, הרי היתה מכריחה גם אתכם, קברניטיה, לחיות בספינת עניותה. אבל אתם לא תלקו במחסור ובדחקות. לעולם לא. כדי לעוב חיי עושר ולנשוא משך הסבל והדלות על-ידי אבוס הכלל, אשר מתוכו נזונים האחרים עד כדי מותרות, לשם כך נצרך או חסרון אחד או יתרון אחד: או החיסר בכשרותהשתגלות לרוחם של בעליההטיבה, העדרביקאות במלאכת הקטורת, או העורף של הגינות מה, העולה קצת על מדת הגינותם של האחרים. אבל אתם הלא שלמים ומהוקצעים אתם תמיד: לא מגרעת בכם ולא יתרון.

אתם, החיים, מחלקים תמיד למתים את הכבוד האחרון ברחבות-לב. קל לכם לחלקו להולך, שכן יודעים אתם כי החסד האחרון הוא. בהייהם לא לזיתם אותם, בזמן שמתוך הלוויה היה נטווה אולי לפעמים חוט של חובה לסער ולעור. עכשיו, בשעה שאין להם אף שמץ של צורך בכם, עתה באתם. – מה טעם? את החי אתם מכשילים או לפחות עוזבים אותו לנפשו במצוקתו, ודוקא את המת ברצונכם ובחסדכם להמריץ ולעורר במסעו האחרון. לשם מה? המתים בכוחם ללכת מאליהם ולברם, בלי משען, מבלי אוהד ודואג. מפני מה באתם ולמה אתם נואמים לאזנים מתות? – אא את החסד האחרון הזה עשוינא עם המת: הסן, התפורו ולכו איש איש לביתו!" כך היה קורא אולי איש אמיץ-לב, עז פנים ומצח, לוא היה נמצא שם בשעה שהספידו המספידים את הפרופ. שן, זכרנו לברכה, אברהם ש.

העמה שאלה

חומי הטלגרף וקרני הרדיו ומכתבי הקורספונדנטיס מביאים לנו רק את הקצף והקלוקל של התנועה האנטישמית החדשה באירופה, שהקיפה ביחוד בגרמניה ובאוסטריה מיליוני אוכלוסין, והמנצחים על מלאכת האיפורמצייה מחונכים אם על המסורת הליברלית הרוסית, שראתה באנטישמיות רק תרבות או חוסר-תרבות של אנשים חטאים שדרכם להזיק, או על המסורת המתבוללת, הגרמנית, שלא רצתה כלל לראות את המציאות וביטלה את האנטישמיות כעפרא דארעא. אבל

שהיה משים עצמו רבי יודיל רבי יודיל מבקשים את מעלתו. אמר לו אותו רבי יודיל שלא היה רבי יודיל לרבי יודיל שהיה רבי יודיל אתה הוא רבי יודיל, שקראים אותך חסיד וכו' (א', ק"ג). ואותו מוטיב של שני ר' יודיל נשנה בספר (ב', ק"מ). סתירה קטנה יש בתאור הצגת "אמר רבי יודיל". נאמר: "באו בעלי השיר אצל רבי יודיל נתנוזין. אחד היה לבוש בגדי חסיד ואחד בגדי בעל עגלה ואדם אחד עומד ומספר מאירעותיהם שאירעו להם בדרך ואחד נותן ידו על אזנו ומשורר בקול ובחרוז" (ב', ק"י). יוצא מכאן ברור, שלא שר אותו אדם, המזחזח לרבי יודיל, ובסוף ה"זמר" מסופר: "לאחר שרבי יודיל שלא היה רבי יודיל אלא שנתלבש בבגדי רבי יודיל סיים זמר של רבי יודיל" (ב', קל"ח). ואותו אדם הרי לא שר, אלא חברו.

יח

כאמור, אין החסרונות הקטנים מפחיתים מערכה של היצירה החשובה, "הכנסת-כלה". היא אחת מזסגותיה של הפרווה העברית החדשה. היא עדות מיובקת לכשרונו הגדול של עגנון. ומי שנתן את "הכנסת-כלה" יכול עוד לתת כהנה וכהנה. הרבה יש לקוות ממנו אחרי "הכנסת-כלה" והרבה יש לדרוש ממנו. קרקוב, תשרי תרצ"ג.

היד הקפוצה לחי פתוחה למת

לוא נמצא איש אמיץ-לב, עז פנים ומצח, באותו מעמד, בשעה שהספידו המספידים את הפרופ. שן, זכרנו לברכה, יתכן שהיה האיש ההוא מזרק וקורא: "אנא הסן, התפורו!"

לשם מה כל הכבודה ולשם מה הדבורים? לשם הנפטר או לשמכם, לכבודו או לכבודכם? אם למענו, הרי שרחבתם טרחת חנם. לו ידוע כל שמן-משחתהיקודש שאתם יוצקים עכשיו באזני המתות, וקל לכם לצקת אותו עתה, כשעבר הזמן, כשחשרת המלים הנשאות אינן מחייבות ללא כלום.

שקמה תול היום כטל אמרתכם: תמיד בלש אצלו הצמאון ליופי ולנשנב... פעולתו הטוהרה... תוזה לעתיד האומה... אחד החלוצים הגדולים, בוני הישוב, מפלסי דרך ומבשרים אור חדש מציון לעם ישראל ולכל העולם... בהשפעתו הגדולה יכול היה לפעול על רבים... זכרך ישראל לכל הדורות... "בצלאל" זה שיצרת עטוף בטהור ובקדושה בלב העם כולו והוא ישר נצחי בדברי ימינו...—כאלה וכאלה דברתם, ואתם, בעלי ההשפעה וההכרעה, לזעקתו של "בצלאל" זה לא שעתם ואת סוכתו הנופלת לא סמכתם. שימש הוא לכולכם חומר לידיעות ולרשימות מתגנדות בעתונות, לקישוט נאומים ציוניים בכל קצוי תבל, למצע תענוג והתפארות לרבים מאלה אשר עבירה היא שיתענו, אבל לא שימש נושא לעזרתכם, ויש אשר הכשלתם אותו במפורש. ואף לאחר שהלאתם את המוויאון שבו על-ידי הוספת השם "הלאומי", לא דאגתם לקיומו. הבטחתם לו תמיכה ולא מלאכתם את הבטחתכם. ויש שורה ארוכה של מנהיגים מדיניים ונשמיים ורוחניים, אשר אף פעם לא בקרוהו. מתוך פחד פן יאב לבם הרך למראה חסרונותיו, ומתוך חשש שמה אפשר לתקנם. לתיך, המוויאון הלאומי בצלאל", הקיים והעומד, וה"נצחי בדברי ימינו", חודרות לפעמים טפות-נשם, פשוטו כמשמעו. דרך חורי הגנ, באין מעט הכסף לתקנו; עתים ובמשרדו חסרות הפרושות לבילי-המכתבים – ובאותה שעה אחס פונים לעשיית (לא ליצירת) מוויאונים כתל-אכזב ובחילה, ואף בראשון לציון ובפתח תקוה, אשר